

ӘОЖ 340.141

DOI: 10.54649/2077-9860-2021-4-80-83

А.Ж. Джумадилаева¹**¹Каспий қоғамдық университеті,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.
E-mail: a_berdikulova_1989@mail.ru**

ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚТЫҚ САНАНЫҢ ӨЗАРА ӘРЕКЕТТЕСУІ

Аңдатпа

Мақалада құқық және құқықтық сананың өзара әрекеттесуі мәселелері қарастырылады. құқықтық сананың ақпараттық, бағалау және ерікті элементтері бөлек қарастырылған. Құқықтық идеология мен мемлекеттік идеологияның семантикалық айырмашылығына назар аударылған. Автор құқықтық сана құқықтық құқықтар мен міндеттерді ерікті аспект арқылы жүзеге асыру процесінде маңызды рөл атқаратындығы, мемлекеттік құрылымдар мен азаматтық қоғам институттары Қазақстан халқының құқықтық мәдениеті мен құқықтық санасын арттыру жөнінде жүйелі жұмыс жүргізуге тиістігі жайлы қорытындыға келеді.

Түйінді сөздер: құқық, құқықтық сана, мемлекет және құқық теориясы, заң, құқықтық норма, мемлекеттік басқару органдары, заң шығару, құқықтық мәдениет, мемлекеттік идеология, құқықтық идеология, ақпарат.

А.Ж. Джумадилаева¹**¹Каспийский общественный университет,
Республика Казахстан, г. Алматы
E-mail: a_berdikulova_1989@mail.ru**

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ПРАВА И ПРАВОСОЗНАНИЯ

Аннотация

В статье автором рассматривается взаимодействие права и правосознания, также рассматриваются информационные, оценочные и волевые элементы правосознания. Обращается внимание на смысловые различия между правовой идеологией и государственной идеологией. Автор приходит к выводу, что правосознание играет важную роль в реализации прав и обязанностей через добровольный аспект, что государственные органы и институты гражданского общества должны системно работать над повышением правовой культуры и правосознания казахстанцев.

Ключевые слова: право, правосознание, теория государства и права, закон, правовая норма, государственное управление, законодательство, правовая культура, государственная идеология, правовая идеология, информация.

A.Zh. Zhumadillayeva¹**¹Caspian Public University,
The Republic of Kazakhstan, Almaty
E-mail: a_berdikulova_1989@mail.ru**

INTERACTION OF LAW AND LEGAL AWARENESS

Annotation

In the article, the author considers the interaction of law and legal consciousness, also considers information, evaluative and volitional elements of legal consciousness. Attention is drawn to the se-

mantic differences between the legal ideology and the state ideology. The author comes to the conclusion that legal awareness plays an important role in the realization of rights and obligations through a voluntary aspect, that state bodies and civil society institutions should work systematically to improve the legal culture and legal awareness of Kazakhstanis.

Key words: law, legal consciousness, theory of state and law, legal norm, public administration, legislation, legal culture, state ideology, legal ideology, information.

2020 жылдың 30 тамызында ҚР Конституциясына 25 жыл толды. Елдің негізгі заңына деген көзқарас кез-келген мемлекеттің құқықтық санасының даму деңгейінің көрсеткіші болып табылады [1].

Конституция бүкілхалықтық мойындаудың нәтижесі болып табылады, оның ережелерін мүлтіксіз орындау барлық мемлекеттік органдар үшін, барлық қоғамдық ұйымдар үшін және барлық азаматтар үшін міндетті талап болып табылады. Өйткені, заң алдында мойындау мен бас ию – әрбір заңға бағынушының мемлекет алдындағы борышы болып табылады.

Осыған байланысты, адам құқықтарының табиғи және ажырамас сипатын тану олардың ел Конституциясында ресми бекітілуін жоққа шығармайды, өйткені заңды форма оларға қауіпсіздік береді. Қазақстан Республикасының Конституциясы біздің мемлекетіміздің конституциялық тәжірибесінде алғаш рет арнайы екінші бөліммен адам және азамат мәртебесін бекітті, бұл қолданыстағы Конституция адам және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету тұрғысынан біздің кезекті ілгерілеуіміз болып табылады деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Бүгінгі таңда этникалық құқықтық сананың ерекшеліктері туралы айтуға болады. Біз әлеуметтік реттеудің этно-құқықтық заңдылықтары туралы айтып отырмыз, оны құқықтық сананы оның дамуының белгілі бір ішкі логикасына «бағынатын» құбылыс ретінде қарастыру арқылы ғана анықтауға болады, ол мемлекеттік биліктің бұйрықтарымен және экономикалық шешімдермен емес, ең алдымен жинақталған мәдениетпен анықталады. Әлемдік және ұлттық құқықтың рухани, ойлау әлеуеті.

Құқықтық сананың қоғамдық өмірді ұйымдастыруға әсері айтарлықтай байқалады. Бұл оның қоғамдық қатынастарға әсер ету құралдарының бірі ретінде құқықтық реттеу механизміне қосылуын түсіндіреді. Құқықтық сананың осы механизмнің ажырамас бөлігі ретіндегі ерекшелігі оның рөлі құқықтық

ықпал етудің кез-келген кезеңімен шектелмейтіндігінде. Құқықтық сана заң шығару сатысында да, құқықты іске асыру сатысында да жұмысқа қосылады. Қандай да бір дәрежеде ол құқықтық реттеудің барлық элементтерінде – құқық нормаларында, құқықтық қатынастарда, құқықты іске асыру актілерінде болады. Құқықтық сана-бұл заңды ғана емес, сонымен бірге философиялық категория. Өйткені, құқықты әділеттіліктің, еркіндіктің, теңдіктің көрінісі ретінде түсіну арқылы біз құқықтық құрылымдарды емес, философиялық ұғымдарды қолданамыз.

Р.С. Байниязов осы сәтті атап өтіп, құқықтық сана догматикалық санаға емес, шығармашылыққа тән даналық пен сұлулыққа ие болуы керек екенін баса айтады. Құқықтық сананың даналығы құқықтық идея мен құқықтық сезімнің рухани үйлесімінде, заңды дүниетаным мен құқықтық сезім бір-біріне қайшы келмеген кезде көрінеді [2, 15 б.].

Г. Пірәлиева құқықтық сананың даналығы құқықты ойланбай мадақтауда, оны қоғамда негізсіз көтеруде емес, ешбір жағдайда адамгершілік және діни нормалардан жоғары тұрмайтын әлеуметтік қатынастардың формалды реттеушісі ретіндегі құқықты шынайы бағалауда жатыр. Заңгерлер мемлекеттің теориялық құқықтық санасының, құқықтық дүниетанымының басым негіздерін білдіретін құқықтық нормалар мен қағидаттарды дұрыс түсіндіріп, түсіндіріп, қолдануы керек. Құқықты түсінудің негізі адамдардың игілігі болуы керек, сәйкесінше кез-келген заңды шешім адамдар мен адамдар үшін қолданылуы керек. Бұл әсіресе сот шешімдеріне қатысты [3, 22 б.].

Біздің ойымызша, құқықтық сана құқықтық құқықтар мен міндеттерді ерікті аспект арқылы жүзеге асыру процесінде маңызды рөл атқарады. Өмір сана, ой, имидж, ерік-жігер шынымен адамдардың мінез-құлқын басқаратындығын, олардың іс-әрекеттері мен әрекеттерін өмірдің барлық салаларында, соның ішінде заңды түрде басқаратындығын және реттейтінін айқын көрсетеді. Адамның қоғамдағы мінез – құлқының қандай болатындығы көбінесе құқықтық сананың

деңгейіне, сапасына, сипатына, мазмұнына байланысты-заңды, әлеуметтік пайдалы немесе заңсыз, әлеуметтік қауіпті және тіпті зиянды.

Құқықтық әдебиеттерде құқықтық сананың ақпараттық, бағалау және ерікті элементтері ерекшеленеді. Бұл өте объективті. Біздің ойымызша, құқықтық сананың осы элементтерінен ерік-жігердің маңызы зор.

А.У. Бейсенова пікірінше, заң туралы біліп, оны бағалағаннан кейін, адам осы Заңда қарастырылған жағдайларда не істейтінін шешеді. Заңды өз міндеттерін орындау үшін пайдалану немесе оны «айналып өту», оның талаптарын қатаң орындау немесе оның мүдделері мен қажеттіліктеріне сәйкес келетін басқа нормативтік құқықтық актілерді табуға тырысу – осы сәттердің барлығы адамның құқықтық санасының ерікті элементіне енеді. Құқықтық сананың ерікті бағыты кейде «құқықтық көзқарас» деп аталады, яғни. адамның құқықтық реттелуге жататын салада белгілі бір жолмен әрекет етуге дайындығы [4, 86 б.].

Ерікті аспект әсіресе кәсіби заңгерлердің қызметінде айқын көрінеді. Мысал ретінде ҚР Парламентінің екі шақырылымының депутаты болған ҚР ҰҒА академигі С.С. Сартаевтың құқық, заң, Парламент, мемлекет туралы пайымдауларын, ойларын келтіргім келеді. Ғалымның шығармаларында баяндалған ойлар саясат пен саясат, демократия, билеушінің қасиеттері, депутаттарға қойылатын талаптар, даналық, өмір, тарих, халық пен тәуелсіздік туралы мәселелерді қозғайды [5, 18 б.].

Профессор С.Ф. Ударцев «өзінің қара сөздері және афоризмдерімен с. Сартаев ұлы Абайдың халықтың, замандастарының өмірдің түрлі салаларындағы дұрыс жолға бағыттауы бойынша сыни және жарқын бейнелі дәстүрін жалғастырады» деп атап көрсетеді [6, 28 б.].

Қазіргі қазақстандық құқықтық санада әділеттілікке деген ұмтылыс бар. Оның имманентті құрылымдары заңнан, заңнан гөрі моральдық моральдық құндылықтарда шындықты, әділеттілікті іздеуге бағытталған. Қазақстандық құқықтық сана ар-ождан, ұлттық төзімділік, патриотизм дауысына ие деп ойлаймыз. Бұл жерде Қазақстанның құқықтық жүйесінің рухани-құқықтық негіздерін іздеу керек. Қазақстандық құқықтық сана үшін дәстүрлілік, ұжымшылдық, айқын көрінген даралыққа қарсы әрекет, ақиқатқа, жақсылыққа, теңдікке, мейірімділікке ұмтылу

және т. б. сипатты болып табылады. Осы қасиеттердің барлығын құқықтық мемлекетті қалыптастыру үшін толық пайдалану қажет.

Мемлекеттік идеология-бұл қоғам мойындаған, мемлекет басымдық ретінде қолдайтын идеология, оны қолдауға белгілі бір материалдық шығындар бөлінеді. Мемлекеттік идеология қазіргі мемлекеттің табиғаты мен мәніне қайшы келетіндерді қоспағанда, әртүрлі идеологиялардың жақындасуын көрсете алады. Мемлекеттік идеология саяси, идеологиялық әртүрліліктің негізінде қалыптасады, оны әртүрлі субъектілер жасайды және бұл оның ерекшеліктерін анықтайды. Мемлекеттік идеологияны қалыптастыруға қатысатын субъектілер, егер олар Қазақстанды ұйымдастыру мен оның қызметінің негізіне алынған қағидаттар, идеялар шеңберінде жұмыс істейтін болса, өзінің идеологиялық қызметінің табысына сене алады. Басты идея-халықаралық аренада демократия мен бостандық принциптерін бекітетін тәуелсіз ұлт мемлекетінің идеясы. Бұл идея елдің ұлттық тәуелсіздігі мен идеологиялық қауіпсіздігін, егемендігін нығайту, қазақ халқының рухани мәдениетін (оның ішінде құқықтық мәдениетін) сақтау жөніндегі қызметте, оның унитарлық мемлекет шеңберіндегі басқа этностардың мәдениеттерімен диалогында іске асырылады.

Құқықтық идеология мен мемлекеттік идеологияның семантикалық айырмашылығына тоқталайық. Құқықтық идеология-бұл құқықтық шындықты концептуалды, жүйеленген түрде көрсететін және бағалайтын құқықтық идеялардың, теориялардың, көзқарастардың жиынтығы. Мемлекеттік идеология-бұл белгілі бір институттар арқылы мемлекет қолдайтын идеялар жүйесі. Заңнаманы қалыптастыра отырып, мемлекет қабылданған заңдар мен басқа актілер арқылы белгілі бір идеологияны жүзеге асырады. Демократиялық қоғамда мемлекет қолдаған құқықтық идеология мемлекеттік құқықтық түрінде қалыптасуы мүмкін. Мемлекеттік-құқықтық идеология-бұл қоғам өмірінің маңызды принциптері туралы адамдар арасындағы әлеуметтік келісім, бұл қоғам мүшелері ұстануға міндеттенетін «ойын ережелері», бұл әлеуметтік қатынастардың бүкіл жүйесі негізделген әртүрлі әлеуметтік мүдделер арасындағы ымыраға келуді білдіретін нормалар, идеялар, тұжырымдамалар.

Ғалымдар мемлекеттік-құқықтық идеологияның қажеттілігін атап өтуі кездейсоқ емес: «қазір біздің еліміз үшін жаңа, демократиялық мемлекеттік-құқықтық идеологияға деген әлеуметтік қажеттілік артып келеді, ол диктатурамен, мемлекеттік және жалғыз шындық ретінде орнатумен және орнатумен ешқандай байланысы болмайды. Мұндай идеологияның қоғамдық санада көбею принциптері мен тетіктері өткеннен өзгеше болуы керек» ҚР-да құқықтық мемлекетті қалыптастырудың бағыттары ұлттық құқық жүйесін үйлестіру, құқық қолдану практикасын жақсарту, мемлекеттік тетіктің барлық құрамдас бөліктерін, сондай-ақ азаматтардың құқықтық санасын, патриотизмді, толерантты сана мен мінез-құлықты, экстремизм мен

терроризмге қарсы іс-қимылды жетілдіру, қоғамдағы әлеуметтік-психологиялық шиеленісті төмендету болып табылады.

Қазақстандағы тұрақты қоғамдық-саяси және экономикалық жағдай дамыған заңнамамен және саяси және құқықтық мәдениеттің жеткілікті дамыған деңгейімен және оң құқықтық санамен қамтамасыз етіледі. Бұл салада құқықтық нигилизмнің өсуіне байланысты белгілі бір проблемалар болса да, бұл құқық бұзушылықтардың барлығы көрші ел - Қырғызстандағыдай жарылғыш жағдайларға әкеле алмайтындығын атап өткен жөн. Дегенмен, мемлекеттік құрылымдар мен азаматтық қоғам институттары Қазақстан халқының құқықтық мәдениеті мен құқықтық санасын арттыру жөнінде жүйелі жұмыс жүргізуге тиіс.

Пайдаланылған қайнар көздерінің тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды. www. - adilet.kz
2. Байниязов Р.С. Философия правосознания. Постановка проблемы // Правоведение. – 2001. - №5. – С. 12-23.
3. Пралиева Г.К. Имидж и социально-правовая психология судей // Вестник КазНУ. Серия юридическая. – 2007. - №4. – С. 21-24.
4. Бейсенова А.У. Социально-психологический механизм воздействия права на сознание личности // Социалистическое право, сознание и поведение личности. – Алма-Ата: Наука, 1988. – 288 с.
5. Сартаев С.С. Мысли рожденные в парламенте и в кулуарах парламента. – Алматы, 2003.
6. Ударцев С.Ф. Знаменитый профессор Сартаев (К 80-летию С.С. Сартаева – профессора права, общественного и государственного деятеля, писателя и путешественника) // Вестник казну. Серия юридическая. - 2007.-№3. – С. 8-34.

References:

1. Қазақстан Respublikasynuң Konstitutsiyasy 1995 zhyly 30 тамызда respublikalyқ referendumda қабылданды. www. - adilet.kz
2. Bayniyazov R.S. Filosofiya pravosoznaniya. Postanovka problemy // Pravovedeniye. – 2001. - №5. – S. 12-23.
3. Praliyeva G.K. Imidzh i sotsialno-pravovaya psikhologiya sudey // Vestnik KazNU. Seriya yuridicheskaya. – 2007. - №4. – S. 21-24.
4. Beysenova A.U. Sotsialno-psikhologichesky mekhanizm vozdeystviya prava na soznaniye lichnosti // Sotsialisticheskoye pravo, soznaniye i povedeniye lichnosti. – Alma-Ata: Nauka, 1988. – 288 s.
5. Sartayev S.S. Mysli rozhdennyye v parlamente i v kuliarakh parlamenta. – Almaty, 2003.
6. Udartsev S.F. Znamenituy professor Sartayev (K 80-letiyu S.S. Sartayeva – professora prava, obshchestvennogo i gosudarstvennogo deyatelya, pisatelya i puteshestvennika) // Vestnik kaznu. Seriya yuridicheskaya. - 2007.-№3. – S. 8-34.